

משה גיורא :

מקרא ב„חיילים אלמונים“ ליאיר

בפרך המונומנטלי, „שירת מלחמה וגבורה בישראל“ — שהוצא לאור עלידי בית־ההוצאה הרשמי של צבא־ההגנה־לישראל, „מערכות“ — מצויים, בתוך השאר, שלושה משיריו של אברהם שטרן, הוא יאיר, מחוללו של הגוף הלוחם שנקרא בשלב התפתחותו האחרון „לוחמי חירות ישראל“, או בקיצור — לח״י.

אנשים חדשים מקרוב־באו, או צעירים שלא יכלו לעקוב אחר המאורעות בעשור שקדם ליסוד המדינה, או שעדיין לא באו או לעולם — אולי לא יראו בכך עובדה ראויה לתשומת־לב. אולם מי שפעל בזירת החיים הציבוריים של התקופה, או שכבר עמד על דעתו והיה מסוגל לעקוב אחר המתרחש, זוכר ודאי את הפולמוס ואת האיבה בין המחנות, שהגיעו לפרקים עד ספה המאיים של מלחמת־אחים ושחיטה הדדית.

השיגרה המדברת על תנועות המחותרת הלוחמת כוללת את ה„הגנה“ במנין שלוש המחותרות, אף מונה היא את הפלמ״ח, בהקשר זה, כמין מחותרת רביעית — בזכות פיקודו העצמאי־למחצה בתוך ה„הגנה“. האמנם היו אלו תנועות מחותרת? — פחות מכל אפשר לומר זאת על הגוף הגדול שבשלושה. ה„הגנה“ מעולם לא היתה אלא גוף „משטרתי“־צבאי־מיבצעי, זרוע מזרועות הוועד הלאומי והסוכנות היהודית. בתנאי הזמן, בתוקף רצונו ו„חוקיו“ של הכובש הבריטי, היתה ה„הגנה“ לאירגון בלתי־חוקי. אותו דבר ניתן לומר על הגנה ב', או כפי שקראו לה — „ההגנה הלאומית“, שנתפלגה מן ה„הגנה“ הכללית ולאחר פילוג נוסף נתגבשה בגוף ששמו הרשמי המלא מאז „הארגון הצבאי הלאומי בארץ־ישראל“. אלא שכאן, ב„ארגון“, היתה אי־הלגליות כפולה כביכול: גם לגבי הבריטים גם לגבי ה„שוב המאורגן“. למעשה היה זה „צבא“ בעל עורף מצומצם, ססר למרותה של התנועה הציונית הרביזויר־ניסטית, או לפחות למרות מנהיגה — ז'בוטינסקי.

כשפילג אברהם שטרן את ה„ארגון“ לא התכוון להקים כי אם ארגון צבאי נוסף, „הארגון הצבאי הלאומי ב־ישראל“. אפשר יש בכך מן האירוניה, ואולי אין כאן אלא גילוי של שמירה מתקבלת־על־הדעת על סמל „מסחרי“; בכל אופן, אצ״ל נתגלה בשלב זה של הפילוג כקנאי ביותר לתואר „ארגון“, ו„הפלג“, כפי שפנו אותם שהלכו אחר „יאיר“, נאלץ לוותר עליו. אולם ידו של אצ״ל קצרה היתה, כמובן, מהכתיב תנאים להגנה, שגם חכריה נהגו לפעמים לכנות את ארגונם בשם „הארגון“ — אלא שהיה זה רק אחד הכינויים ל„הגנה“, שפינויה העיקרי נעשה במשך הזמן „השורה“.

רוב זה על שמות, ערבוביה זו של כינויים, לא היו ענין מקרי כפי שנדמה למראית-עין. אמנם לח"י היה ארגון צבאי חשאי־שבחשאי, שאפילו עורף של מפלגה ומנהיג מופר בציבור הרחב לא היו לו. אולם יאיר הוסיף לחשוב במושגים של צבא, ומשנכזה תוחלתו מיושבי ארץ־ישראל, הרחיב את מושא הגדרתו; קרוב לוודאי שקיוה לשאוב אנשים וכלי־מלחמה מן הפזורה היהודית, ומכאן יסתבר התואר „בישראל“ לעומת התואר „בארץ־ישראל“.

מכאן יסתבר גם מדוע הוסיף המנונה של „הגנה ב“ׁ, שהיה אחר־כך להמנון הארגון הצבאי הלאומי — „חיילים אלמונים“ — להיות המנונו של לח"י. אמנם יש כאן גם מעין „אוגניה פרסונלית“, שכן מחולל לח"י הוא גם מחבר ההמנון. השיר היה, כמסתבר, אחד האבזרים שאצ"ל ודאי הסכים לוותר עליהם עם הפילוג ללא תנאי אף ללא דיבורים, כשם שוויתר, מן הסתם ביתר מורת־רוח, על קומץ אנשים ומספר אקדחים.

אצ"ל לא יצר מעולם המנון חדש לעצמו. זה נמצא לו מן המוכן בהמנונה של ברית־תרום־מפלגות משנות־השלושים: „בית־ר — מגובר־קבון־ועפר“ וכדו. הלחן היה גם לסימנה של תחנת־השידור של אצ"ל. אפשר לראות בכך גילוי מגילויי האולטרה־„צבאיות“ של גוף זה, שמעולם לא ייחס חשיבות מופרזת לתחומי תרבות. למה יתיגעו, כשאפשר ליטול המנון מן המוכן? אולם קרוב יותר לשער שפעל כאן גם שיקול מעשי, והוא הצורך להדגיש את הרציפות של „מורשת ראש־בית־ר, אביהם של עולי־הגדרום“, ולהבטיח בדרך זו את העורף ואת העתודה, המועילים לארגון הצבאי תמיד.

ה„הגנה“, כארגון צבאי המוני, ובעיקר כגוף שבעיית העורף והעתודה לא הדאיגתו מעולם לפי שאלה נמצאו לו תמיד ככל שרצה וככל שיכול לכלול ולהכיל — היא לא יצרה לה המנון מיוחד כל־עיקר. לימים, כשהוצרכה לבטא בזמר חזויה עממית או הלך־רוח כלשהו, עשה לה זאת בדרך־כלל המשורר נתן אלתרמן, בין שנתבקש לעשות כן בין שעשה זאת מדעתו, וממילא נתקבלו חרוזיו על „השורה“ ומחוצה לה. דוגמה בולטת לכך הוא „זמר הפלגות“, שנעימתו משמשת עד היום אות־זמן למשדרים בעלי אופי צבאי ב„קול ישראל“. (בהמשך הדיון עוד נחזור לעניינו של שיר זה, מועד חיבורו ותכנו). רק משנוצרה חטיבה ארץ־ישראלית מובהקת במסגרת ה„הגנה“, היא הפלמ"ח, נברא המנון כלשהו. אותו כבר לא כתב אלתרמן. הוא נכתב על־ידי משורר צעיר ממנו — זרובבל גלעד, בן החוג והדור, מוטב אולי לומר ה„שנתון“, שסיפק לפלמ"ח את האנשים ואת הלכי־הרוח ואת ההווי המיוחד.

*

די ברמזים קצרים שהעלינו כאן כדי להראות כי יש זיקה בין השיר לבין הסיף בתקופת־בראשית זו של עיצוב דמות הצבא הישראלי לעתיד. אלתרמן הוא משוררה המובהק של ה„הגנה“. לא ביררנו, גם אין זה חשוב לענייננו, אם היה חבר

מאורגן ופעיל או ששיתף פעולה בעת הצורך — צרכו הנפשי שלו, או צרכיו המעשיים של הארגון.

השפעתם של משוררים על עיצוב דמותם של הארגונים הצבאיים הקטנים יותר, שנתכנו „פורשים“ לגבי „הגנה“, נשאה אופי אחר, אינטנסיבי הרבה יותר. דומה כי את שחסרו בכוח־אדם וב„עורף“ של תמיכה עממית המונית, ביקשו אצ״ל ולח״י לאזן על־ידי הדינמיות של החוויה. מכאן אולי החרוז הפאתטי של ז׳אבו, „אלוהים, ליגון בחרתנו“, ומכאן אולי יסתבר עודף המיסטיקה הדתית ב„סולם“ של ד״ר ישראל אלדד (שייב), שרמזים לה נתבלטו למדי גם ב„המעשׁ“, בטאון לח״י, בצד ה„שמאלנות“ של נתן פרידמן־ילין (הוא ילין־מור), מפקד לח״י שלאחר יאיר ומראשי „הפעולה השמית“ כיום.

לשאלה עם מי מאלה היה הולך כיום המשורר הצעיר, בן הכ״ג, שכתב את „חיילים אלמונים“ בשנת 1932 — אין שחר ואין משקל; ועל כל פנים, הרי זו שאלה שאין להשיב עליה. יאיר, בן „שנתנו“ של אלתרמן, היה משורר צעיר, ששירת חייו נפסקה באמצע — רק עשור אחד לאחר שכתב את השורות המסעירות:

כולנו גויסנו לכל החיים,

משורה ישחרר רק המוות.

היה זה סיכום ממצה ונמרץ לא רק לשירי אורי צבי גרינברג ב„חזון אחד הלגינות“ ו„הגברות העולה“ ו„כלב־בית“, ההתחלה היתה, כמדומה, בשירת דור שקדם לזה, ב„לטשה צורית“ ו„בריונים“ ליעקב כהן, על הפסוק החוזר שם: „בדם ואש יהודה נפלה, בדם ואש יהודה תקום“.

אפשר שחבר־הכנסת אריה בן־אליעזר שוב אינו קורא שירים, ואין צריך לומר שאינו מדקלם שירים מעל במת נבחרת העם או באסיפות מפלגתו. אולם אלה הזוכרים אותו משנות־השלושים יודעים לספר שהיה מיטיב לקרוא בציבור דווקא את „בריונים“ לי. כהן. אבל בינתיים, כאמור, נשתנו הזמנים והאנשים, לא רק מיסדי אצ״ל, ואפילו השירים עצמם שוב אינם מה שהיו. דוגמה מעניינת לכך הוא דווקא אותו שיר „בריונים“. כזכור, תירגם יעקב כהן את שיריו מהברה אשכנזית, שבה נכתבו מלכתחילה, להברה ספרדית. לימים, משקראתי שוב את „בריונים“ לכהן, והפעם לא במהדורה הורשאית, המפוארת, הפתובה בהברה האשכנזית, אלא בנוסח הספרדי, החדש, שהופיע בארץ־ישראל, נוכחתי שחל בשיר שינוי עקרוני, שאינו ענין למקצב ולמבטא אלא לתוכן.

בנוסחו הראשון מספר כהן על „כוכבים הרומזים רתת מה למעלה מחיים“ — כלומר, החירות מעול הרומאים. בנוסח השני מספרים אותם כוכבים, או אולי כוכבים אחרים לגמרי, „מה למעלה מארץ“ — כלומר הרוח; במונח קונקרטי יותר — עיקרי הדת; אם תרצו: נצח ישראל במתכונת הפזורה. עם המעבר מהברה להברה עובר המשורר כביכול ממחנה יוחנן מגוש־חלב למחנה מתנגדו המובהק — רבן יוחנן בן־זכאי. אולי לא חש בכך, ואולי רק לא דייק מעט. „הדם והאש“ נשארו;

היהדות יכולה, סוף־סוף, להכיל את שניהם, את ירמיהו המטיף לכניעה עם צדיקיהו הלוחם — ונספה. אף אנחנו, אם נתבונן במציאות בעינים אובייקטיביות, שמבטן בוחן דברים מעבר למאויים ורציונות, נראה שהתפיסה האחדותית־החילונית של עם־ארץ־לשון עדיין קיימת בקרבנו כתחושה יותר משהיא קיימת כתודעה...

תחושה זו לא היתה, ולא יכולה להיות, נחלתם של המשוררים בני דורו של יעקב כהן. בני הדור או המשמרת שצמחה על רקע ארץ־ישראל ה„חלוצית“ — כאברהם שלונסקי, יצחק למדן, אורי צבי גרינברג — קרובים מבחינה נפשית־אידיאית לעולמם של ביאליק־שניאור־כהן; אולם מקורות היניקה שונים בהרבה פרטים, וההרכב של ציונות עם מרקסיוזם מצד אחד ועם עיקר־דת מצד שני יצר קשת־גונים רחבה עד כדי כך שאין למצותה כהער־אגב. נאמר אך זאת שבכל ספרות התקופה קיים רק יוצא־דופן אחד. מבחינת השפעתה של הספרות על מושג האומה העברית־הקרקעית. זהו ענק, שהקדים את זמנו שנים או שלושה דורות, ונשאר „יווני“, „נטע זר לעמו“. השראתו של שׂאול טשרניחובסקי היא, כמובן, בספירת הגבהים והמעמקים, ומבחינה מעשית לא היה מקום לצפות שיעסוק בעיסוקים היאים בעתם לאנשים צעירים הרבה ממנו.

„יאיר“, חניך האוניברסיטה שעל הר־הצופים, האורח בתרבויות הקלסיות של יוון ורומא, העילוי שכתב בלשונו של הומרוס כעין פרק־תרגיל לסיום מסע־אודיסיאוס — לא היה „נטע זר“, או „יווני“. נהפוך הוא. קרוב היה לא במעט הלכ־ירוח לחווית היהדות המסורתית — בין כמורשת מבית הוריו שבפולין בין בהשפעתו של דוד רוזיאל, ידידו ורעו שהפך יריבו במרוצת הימים. בספרו „הדם אשר בסף“ מספר ד״ר יעקב ויינשל, הביוגרף של יאיר, איך סבר הלז שקו־המשפחה אשר יקים עם רוני אשתו, היא מחברת הלחן ל„חיילים אלמונים“, יהיה בית שומר־מסורת.

בתקופות הארוכות של מאסרים חוזרים גברה נטיה זו, וכפי שנמסר מפי עדים נאמנים היה יאיר מתפלל שלוש פעמים ביום. אבל לתפילה זו היה פירוש לא „מסורתי“ כל־כך. הלב נמשך בעצם לתפילות מסוג אחר לגמרי, כפי שנראה מן הבית המובא להלן על ניקודו המיוחד, המשמיט את השווא הנח ומביא רק את השווא הנע, הנחשב יחידת־קצב:

מְנֵי שִׁגְעוֹן הַמַּלְכוּת. לִוְחָמֵי הַחֲרוּת בְּמוֹלָדָת.
 ה' צָבָאוֹת, מְקַדֵּשׁ מִשְׁטָמָה, רַב־בְּאֵשׁ —
 אֵלֶיךָ בָּכוֹר: שְׁמַצְאֵל, בְּשִׁלְכָת תִּקְנָה הָאוֹבְדָת.
 בְּרוּכָה נְתַפְלֵל, בְּמִכּוֹנֵת רִיָּה, בְּמוֹקֵשׁ.

אולם מוטיב החוויה הדתית ב„סובלימציה“ קרבנית, המדברת על רובים ומוקשים ומכונות־יריה, הוא מאוחר למדי. דומה, מסוף שנות־השלושים, מתקופת פעולות־

התגמול של „הארגון הצבאי הלאומי“ בשלהי מה שקרוי „מאורעות תרצ"ו—תרצ"ט“. בהמנון „חיילם אלמונים“ משנת תרצ"ב אין למוטיב זה זכר כלשהו. ואם נניח שההתפתחות החברתית והאידיאולוגית אינה מקרית אלא דיאלקטית ומתעצבת תוך מאבק של ניגודים, נצטרך לבחון בשימת-לב גם נקודה עקרונית זו. בשלב זה, לשם השוואה, כדאי לקרוא בשירו של אלתרמן מאותה תקופה, כהד לאותם מאורעות-תרצ"ו. זהו „זמר הפלוגות“, שכבר הוזכר.

את זמר הפלוגות נשיר־נא למזכרת.
אפל, אפל הוואדי. המשמר — הכן!
הלוך הלכה פלוגה בלילה בשרשרת.
הלכה פלוגת־שדה לאש ולמגן.

חפי לנו, ארצי, במשעולי הריך.
חפי לנו בשדות־הלחם הרחבים!
את שלום המחרשה נשאו לך בחוריך —
היום הם לך נושאים שלום על הרובים.

לימים, בגבור פעולות ה„טרור“ — כשחברי הארגונים הצבאיים, כל השלושה, פעלו בצורות שונות נגד הבריטים — נתלקח הוויכוח על „נשק טהור“, הנישא להגנה בלבד, לעומת נשק המכוון לעתים לפגיעה בנפשם של אנשי הכוחות הקולוניאליים, הבריטיים. בשנים ה„אידיוליות“ של מהומות 9—1936 היה ויכוח על נושא „אקדמי“ אחר: „הבלגה“ או „תגובה“. גם ה„הבלגה“ של ה„הגנה“ נשתנתה מאד תוך שנות המהומות. הפאסיביות שנועדה לגונן בלבד נתגלגלה באקטיביות של תפיסת „אנשי־כנופיות“ ערביים והענשתם, כדין כל משטרה תקינה בארץ תקינה, המענישה פושעים על מעשיהם. דוגמה קיצונית לתגמול כזה נשתמרה לזכרון בפזמון „סירסנוך, יא מוחמד, סירסנוך“, שעניינו מעשה שהיה באַנס או שנים, שנענשו על־ידי שליחי ה„הגנה“ בעקבות מה שקוראים בימינו „תקיפה“ של צעירה עבריה. (המקרה אירע, כזכור, בבית־שאן).

שמו של מחבר הפזמון על מוחמד וענשו נשאר עלום, כשם שלא נודע מי היה מחברו של הזמר המאוחר יותר, מימי „סטרומה“ ומלחמת־העולם: „רשות־הדיבור לחבר פאראבלום, רשות־הדיבור לחבר תת־מקלע“. גם זמר זה של ה„הגנה“ סח על פעולות בכוח הנשק, והפילפול על „נשק טהור“ רחוק ממנו למדי. ההבדל הוא, בעיקר, בדרגת האינטנסיביות. שירו של יאיר מבטא דבקות: „ברובה נתפלל“, בעוד שה„הגנה“ נותנת ל„חברים“ פאראבלום ותת־מקלע רק את „רשות־הדיבור“. אולם ההבדלים הדקים והחותכים יותר יסתברו לנו מתוך השוואה מפורטת בין השיר ל„כנופיות המטורפים“ של יאיר לבין „זמר הפלוגות“ לאלתרמן. בזמר מדובר על משמר העומד הכן. מאחריו — העם או רובה, ואין איש־הפלוגה אלא ממלא תפקיד: תפקיד זמני, בכורח המסיבות.

ואילו אצל יאיר:

שמיים ממעל — גלות. והארץ מתחת — פלשת.
 ים גדול מאחור. מפנים — המדבר. לא נחת!
 עלה נעלה וירשנו. יולדנו בקשת לרשת
 עד עולם: היבשת, הים — מיס־סוף ועד פרת.

ומי הם הלוחמים?

סחיש גבורת־ישראל אל צחיח־נכר במולדת
 — אל מוחץ ראש־גויים, מרקע משיח באש —
 אליך בגוב־אריות, בכבשן השנאה היוקדת
 ברובה נתפלל, במכונת־יריה, במוקש.

ההבדל באינטנסיביות החוויה מתבטא לא רק, גם לא בעיקר, בעובדת החזקתו של נשק בלתי־חוקי לצורך פעולות. הענין מחריף קודם־כל בשל „גוב האריות וכבשן השנאה היוקדת“ — הבאה מפנים, מן הסביבה העממית העוינת, מהיעדר עורף ציבורי רחב. ואז, כמובן, „השמיים ממעל — גלות, והארץ מתחת — פלשת“, וקומץ הלוחמים — „סחיש“, מה שנותר לפליטה בשדה הנוער לאחר הקציר של ה„הגנה“ והספיח של אצ”ל.

אלתרמן יכול לשים בפי הפלוגה שורה רומנטית־אימפרסיוניסטית: „חכי לנו, ארצי, במשעולי הריך, / חכי לנו בשדות הלחם הרחבים“. ולא כפי שכותב יאיר (בשיר אחר): „חיים אנחנו במחותרת, באופל אפלת מרתף“. ההבדל בין הוואדי האפל, ששמיו גדולים ופתוחים, לבין המרתף המחותרתי האפל בעיר, כמו מביע באורח ציורי את חילוקי מצבם של הארגונים הצבאיים השונים, ואולי גם קובע הוא מבלי משים את סיכוייהם לעתיד.

קיים, כמובן, גם המרחק ה„אידיאולוגי“. בעוד אלתרמן מתנבא ל„שלום הנישא על הרובים“, כשלב שבא לאחר „שלום המחרשה“ אשר נשאו הבחורים שנצטרפו לפלוגה או ל„שורה“ בכלל, מנסח יאיר מטרות אחרות לכאורה. „עלה נעלה וירשנו. יולדנו בקשת לרשת“ — וסמוך לכך גם תיאור הגבולות „מיס־סוף ועד פרת“. אולם, בעקבות סקנייקלצ'קין מ„בית־התה של ירח אוגוסט“, האומר כי „פורנוגרפיה היא שאלה של גיאוגרפיה“, ניתן לומר במקרה זה כי אידיאולוגיה „גיאוגרפית“ היא שאלה של זמן. לימים, כפי שנוכחנו לראות, יצא גם צבא הגנה לישראל „לרשת“ וכבש שטחים מעבר לתחומי החלוקה של ארם, ובימי „מיבצע סיני“ הגיע עד לקירבת „ים סוף“, גם אם נאלץ לסגת בסופו של דבר. מכל־מקום, לגבי מועד כתיבתם של אותם שירים אין משמעות של ממש ל„אידיאולוגיה הגיאוגרפית“, שכן המטרה הריאלית — הפסקת ה„מאורעות“, שנתבטאו בפגיעות ברכוש ובנפש

מצד העדה הערבית — היא המטרה האחת והמשותפת בעצם, אשר לשמה יצאו הארגונים המזוינים לפעולות, כל אחד על פי דרכו. גם המקור הראשי, האידיאולוגי והמעשי, של ה"הגנה" — משותף הוא ערב מלחמת העולם לכל הארגונים הצבאיים הפועלים ב"ישוב". אפשר לעקוב אחריו מן ההתחלות הצנועות של ה"הגנה העצמית" בימי הפרעות בקישינב, בדרך המשכים בתנועת "החלוץ", ב"השומר", בהגנה-א' ובהגנה-ב, ובבית"ר ובארגון הצבאי הלאומי. מה שבו לאחר-מכן — לאחר מלחמת העולם השנייה ולאחר המאבק הספוראדי של המחתרות, השלוש — הוא "מגש-הכסף" בדמות הרבבה שהלכה לאש — — — ולא חזרה, ואשר "עליו ניתנה מדינת-היהודים". עובדת הוויתור של "מגש הכסף" העממי, הכולל, שגם אצל ולח"י, הפועלים נגד הבריטים בסופה של הדרך, מהווים חלק ממנו, היא שהפכה את ה"הגנה" ל"צבא ההגנה". אולם דבר זה כבר אינו נוגע להערכה ספרותית-היסטורית אלא למדיניות אקטואלית, שאיננה מעניינת לא רק "ההגנה הלאומית" הורכבה "חיילים אלמונים". כל הגופים המזוינים של הישוב העברי, בתוקף היותם חשאיים, מי פחות ומי יותר, בנו את שורותיהם מ"אלמונים". מבחינות רבות, כמעט מכל הבחינות, היה שירו של יאיר מתאים לתכלית המנוגם של ארגוני ההגנה בכלל. המוטיב העיקרי, מכל מקום, אינו מעורר כאן שום בעיה:

חיילים אלמונים הננו, בלי מדים.
 מסביבנו — אימה וצלמוות.
 כולנו גויסנו לכל החיים.
 משורה ישחרר רק המוות.

לא ענין האלמוניות והיעדר המדים, לא ה"אימה והצלמוות", ולא ההכרה שהשליחות ההגנתית היא "לכל החיים" ואינה תפקיד זמני, אף לא שבועת-האמונים "עד מוות" — לא כל אלה יחד ולא אחד מאלה כשלעצמו יכולים להיחשב נושא או מוטיב או "נקודה" שה"הגנה" בכללה היתה עשויה לראות בהם "נטע זר". הלכיר רוח כאלה ובדומה להם הם שעיצבו את המבנה האידיאולוגי והנפשי של כל העוסקים ב"מגן בסתר". גם הדיחף הראשי — שמירה על הנפש ועל הרכוש מפני פורעים וצוררים למיניהם — מוצא בבית החוזר של השיר ביטוי מלא וכולל, שאינו סותר את עקרונות ה"הגנה".

בימים אדומים של פרעות ודמים,
 בלילות השחורים של יאוש —
 בערים, בפפרים את דגלנו נרים
 ועליו: הגנה וכיבוש.

והוא הדין במוטיב ההתנדבות שבפית השני:

לא גויסנו בשוט, כהמון עבדים,
 לשפוך בנכר את דמנו,
 רצוננו להיות לעולם בני-חורין,
 חלומנו — למות בעד ארצנו.

ההנחה, או האקסיומה, ש„טוב למות בעד ארצנו“, כבר נקבעה יותר מעשור שנים לפני יאיר, באגדה סביב הטרגדיה ההירואית של תל-חי, בשנת תרפ"א. מצד העקרון יכולה הנחה זו להיחשב אפוא בין המוסכמות. המייחד את הבית הזה הוא הניסוח המגובש, הפיוטי, צירוף הניגודים של המון-עבדים המגויס בשוט ואנשי-הגנה הרוצים להיות לעולם בני-חורין, הנכונים אפילו למות בשל כך. אותם מוטיבים מופיעים בצורות פיוטיות חדשות בשלושת הבתים האחרונים:

ומפל עברים רבבות מכשולים
 שם גורל אכזרי על דרכנו,
 אך אויבים, מרגלים ובתי-אסורים
 לא יוכלו לעצור בעדנו.

אם אנחנו נפול ברחובות, בבתים,
 יקברונו בלילה בלאט.
 במקומנו יבואו אלפי אחרים
 להגן ולשמור עדי-עד.

בדמעת אמהות שפולות מבנים
 ובדם תינוקות טהורים
 כמו במלט נדביק הגופות-לבנים
 ובגין המולדת נקים.

אם יש ב„חיילים אלמונים“ משהו המרמז על גרעיני ה„פרישה“ הנדחפת לפעולות, שעודן טמונות בחיק העתיד, הרי זה הריכוז רב-המתח של היסודות הקודרים. מוטיב היאוש של הלילות השחורים, מוטיב הפרעות והדמים של הימים האדומים, הספוגים דמעת אמהות שפולות ודמי תינוקות טהורים מימי תרפ"א ותרפ"ט, בייחוד אלה האחרונים, שהמשורר חי ופועל בהם כאיש-ההגנה. אלה הזוכרים את התחלתיו של הארגון הצבאי הלאומי יוכלו להעיד עד כמה התלבטו אנשיו כשהגיעו למלה „הגנה“, שהיתה לא רק מושג אלא גם שמו של הארגון הצבאי הגדול והוותיק יותר. לעתים היו מנסים לשיר „מלחמה“ במקום הגנה; לעתים היו מדלגים על הבית הרביעי, עם השורות הטורדניות — „במקומנו יבואו אלפי אחרים, להגן ולשמור“. אמנם פיצויימה למבוכה היה בביטוי „כיבוש“, הנחרז עם „יאוש“, בבית החוזר. אלא שהפיבוש הטריטוריאלי, על רקע

„שדות הלחם הרחבים“ בזמרה־הפלוגות של ה„הגנה“, היה רחוק מאד, אפילו במובן המושאל של כיבוש לבבות העם לדרכו המיוחדת של אצ"ל. ההמונים לא ראו בניאנסים של הפאתוס גורם שיצדיק במלוא המידה את קיומו של ארגון צבאי מקביל ל„הגנה“ הכללית; הוואדיות והשדות ומרחבי הארץ, היחסיים, נשאר תחמו של ארגון ה„הגנה“.

ז'בוטינסקי חש ממרחקים בנקודת־תורפה זו. הוא מוצא לה ביטוי־פיצוי בשיר „כולה שלי“:

השרון והעמק לא לנו,
לא קציר, לא קטיף, לא בנין —
אלוהים, ליגון בחרתנו,
ותבחר את אחי לתליין.

בשיר מדובר עוד על הנוער כולו, שיבוא באחרית־הימים למלא את שורות אצ"ל; הללו נועדו לבוא, לפי השיר, גם מן העמק: „כי אנחנו שדותיך נטענו — בגלות, מעפו, על גרדום“. אבל בינתיים באו המאורעות ההיסטוריים, נטלו את חומו וביטלו את סברו של חזון „אחרית־הימים“ והמרד הפנימי. אפשר שמלכתחילה לא היו לו סיכויים; אולם אף זה ענין בפני עצמו.

סבור אני כי רק מעטים יודעים את העובדה ששיר זה, „כולה שלי“, לו ז, הוא, בתוך שאר דבריו, תגובה על שירו של נתן א., „באה מנוחה ליגע“.

באה מנוחה ליגע
ומרגוע לעמל.
לילה חיור משתרע
בשדות עמק־זרעאל.
טל מלמטה ולבנה מעל,
מבית־אלפא עד נהלל.

מה, מה לילה־מליל?
דממה ביזרעאל!
נומה, עמק, ארץ־תפארת,
אנו לך משמרת.

וכנגד זה, „כולה שלי“: „נומה עמק, מבחר התפארת, / יתנוסס גם עליך דגלי“. יושם אל לב כי הביטוי „מבחר התפארת“, המיוחס לעמק, הוא חזק הרבה יותר מן הביטוי „עמק, ארץ־תפארת“, והדגשת ה„עידית“, ה„מבחר“, באה כמובן בעיקר כאפקט לסיומו של הבית, המבטא את הרעיון העיקרי: „יתנוסס גם עליך“ וכו'. „באה מנוחה“ לאלתרמן נכתב, כמדומה, בסוף תרצ"ג. מדובר בו על סוסים דוהרים באשון־לילה ועל יריות ועל נופלים: „מי ירה שם, ומי שם נפל, / בין בית־אלפא

ונהלל ז'. הצירוף של מתח הגורר יריות וקרבנות בנפש עם אווירת שמירה לילית פאסטורלית כמעט הוא המוסר את תמונת האווירה הקיימת בפועל ברחבי האוכלוסיה. תשובתו של ז'בוטינסקי, שבאה תקופת־מה לאחרי־כך, משקפת הלך־רוח של חוג מוגבל יותר, ובעיקר — משאת־לב.

האווירה והלכיה־רוחות בארגון הצבאי הלאומי בתקופה זו מוסיפים להיות, כפי שנוסח בשירו של יאיר, „חיים אנחנו במחתרת“, אף כי השיר נכתב, ככל שאפשר לברר זאת עתה, עוד בשנת תרצ"ד, שנתיים לאחר „חיילים אלמונים“. ארבעת הבתים הקצרים בשיר זה ראויים באמת לעיון מיוחד:

חיים אנחנו במחתרת.

בטחב אפלת־מרתף.

שם מנורה תבאש חירות.

רצפה ישחה מטר סוף.

אותנו בחשכת מחתרת

בסנוורים היפה חלום:

סוחה על הרצפה — כינרת;

אור־מנורה — זיו שמש־רום.

ונאמין: ביום צלמוות,

עת שיר־קרב רובה ירון,

עם אלוהים נשרה ומוות,

נקביל פני גואל־ציון.

נקביל פניו: יהי דמנו

מרבד אדום ברחובות,

ועל מרבד זה מוחותינו

כשושנים הלבנות.

כבר הרחבנו למדי את הסבר רקע ה„מרתפים“, שהוא כפוי על אצל בתוקף מערך הכוחות הכללי ב„ישוב“, בהיעדר השדה והפרדס של השרון והעמק, שהם „לא לנו“, משום שעליהם חולש לא האויב החיצוני דווקא אלא הארגון הצבאי המתחרה. אולם בשיר זה חוזרים ומתרחבים מוטיבים עיקריים של „חיילים אלמונים“. לא רק הצירוף־החרוז „צלמוות“ — „מות“ אלא גם תחושת הוודאות של הקץ האישי: מרבד הארגמן של הדם, השפוך ברחובות, והמוחות האנושיים המעטרים ארגמן זה — „כשושנים הלבנות“.

בעצם, אין זו חוויה חדשה. תחושת האבדן האישי בבחינת „פני גורל נקבלה“ — ביטוי המופיע בשיר אחר של יאיר: „שמחת תורה“ (תרצ"ד) — מופיעה גם

ב„חיילים אלמונים“. משורה ישחרר רק המוות. מדוע כך? כלום אין חייל משתחרר מן השורה בתום שירותו? נאמר, עם הנצחון?
 בשפבר־הימים, כשהייתי מציג שאלה זו לאלה מראשוני ה„ארגון“ שהכרתי, היו משיבים לי על הרוב בשתיקה נבוכה. אחרים היו מפליטים כלאחר־פה: „הנה, אלו סתם הזיות של משורר“...
 אלא שהשירה איננה „סתם“, אחרי ככלות הכול, לא כל שפן המגון של גוף לוחם. הוא מחייב. קרוב יותר לומר שהאמונה בנצחון, במידה שאפיינה את ה„ארגון“, ועד כמה שאמונה זו משתקפת בשירים של יאיר, היא אמונה בנצחון הסופי, שאינו עתיד ליפול בחלקם של הלוחמים דווקא, על כל פנים — לא הראשונים שבהם. אלה, כולם, „גויסו לכל החיים“. על כן מחייב ההגיון לקרוא בבית השלישי של „חיילים אלמונים“ לא „אם אנחנו ניפול ברחובות, בבתים“ — אלא „אם כי אנחנו ניפול“, והמשך מסתבר — „במקומנו יבואו אלפי אחרים, / להגן ולשמור עדי־עד“.

*

מוטיב זה, של „אנחנו ניפול“, מצוי למעשה גם אצל אלתרמן. אבל יש להבדיל כאן שתי נקודות: ראשית — אצל יאיר קיים מוטיב זה משנת 1932 ואילו אצל אלתרמן הוא מאוחר למדי, משנות־הארבעים, ימי מלחמת־העולם השנייה; שנית — אצל יאיר אמורים הדברים תמיד בגוף ראשון, „אנחנו“, ולעתים קרובות יותר „אני“, ואילו אצל אלתרמן, בסמיכות לענין הנפילה בקרב, נאמר תמיד „הוא“ או „הם“. הם, הנערה והנערה, יאמרו „אנחנו מגש־הכסף“. ובשיר „אמרה חרב הנצורים“, שהופיע בשנת 1944, היא — החרב — אומרת לו, לאיש הוא:

הן לשווא כיסה דם את עיני,
 הן מראש ביד מוות הושגנו,
 הן כמוך ראיתי, אני
 כי לקרב־אין־תקוה חרגנו.

המפלה והמוות נחרצו אפוא מראש, ולנצורים אין שום תקווה. כאן אין אפילו מוטיב הנצחון בעתיד: לא של המחנה הלוחם גופו, ולא של ה„אלפים“ אשר „יבואו במקומנו“, „להגן ולכבוש“.
 ענין זה של היעדר אמונה בנצחון בקרב בולט וברור עוד יותר בשיר שנעשה כעין „המנון־שלייום“ בחוגי ה„הגנה“ בשנת 1940. שירו של אלתרמן „שיר הבחורים“ הופיע אותה שנה בלוח־הארץ ותכנו מאלף באמת.

יצא יצאו לדרך בחוריים,
 יצאו עז־כתפיים־וחזה,
 ובשאתם, שאתם את הרגליים
 נשאו אתם שיר־זמר שכזה:

דרך, דרך, נתיבה,
דרך, דרך ערבה.
מרחקיך ארוכים
לרגביך אין חוקים.

נחשינא לי הדרך,
המרחק, אתה הגד:
שני רעים יצאו לדרך
מי מהם ישוב בוגד?

די לנו במחזור־בית אחד כדי להעלות לפנינו את רוחה של הבלדה. הדרך היא מסוכנת ואין בה חוקים. אך יש כאן, מיד עם פתיחה, יסוד של ניחוש ושל אוב: "נחשינא, הדרך, מי מהם ישוב בוגד". כאילו ברור מראש שמישהו אמנם יבגוד בשליחות. בבתיים הבאים אחר־כך מתברר כי "רק המת בך, דרך, דרך, / לא ישוב ממך בוגד". כי לשוב כמנצח אי־אפשר. ומכיון שאלה בחורים־משלנו, אנשי־"הגנה", נופל קודם האחד מבין השניים והשני שואל: "מי מהם ישוב בוגד?" — ואחר־כך נופל גם השני, ואת המסקנה נושאות הרוחות: "רק המת" וכו'. אמנם יש כאן הקבלה ברורה להלך־הרוח שניסחו יאיר בלשון "משורה ישחרר רק המות". אלא שאצל יאיר אין כל "ליצנציה פואטיקה", והוא אף אינו יכול להעלות בדמינו אפשרות שמן השורה ישחרר לא המות אלא מעשה של בגידה בתעותה של המלחמה.

עוד משהו משותף, אגב, במוטיבים: הידיעה הוודאית שהכותב לא יראה בעיניו את הנצחון. "משורה ישחרר רק המות" משמעו "שיחרור" קודר הבא בעיצומה של המלחמה. אלתרמן מותיר מקום להישארות בחיים, "תוך בגידה", או — אם נפשט את הדברים — תוך כניעה והנחת הנשק. המוצא הוא אחר: מוות ודאי; אבל סיכוי של נצחון אין.

*

מוטיב הנפול־בקרוב, כגורל אישי כמעט ודאי, מצוי ברוב שיריו של יאיר. היא מתחיל מן השיר הראשון — "רצוננו להיות לעולם בני־חורין, / חלומנו למות בעד ארצנו". "להגן ולמות על אחיננו", "לחום ומות מות־גבורה"; "נלחם. נלכוד. נכבוש. נכריע / בקרב נפיל, בקרב ניפול. / את גופותינו הרקיע / יכס כדגל הכחול".

וכאלה רבים. וכשמדובר על נצחון, הריהו מופיע תמיד כנצחון של גוף כלי, כמו להבדיל מן הגוף האישי, שנועד לעלות לקרבן, שודאי יעלה לקרבן. והנצחון תמיד הוא בא — לאחר המות.

הנה כי כן רואה יאיר עצמו "בן לדור־המרד, דור דוחקי הקץ", ובהמשך השיר מסתבר שדור־המרד ודור־הנצחון אינם הוויה אחת, בעצם. דור־המרד נועד, כביכול,

לסלול את הדרך ל"חיל המלך-המשיח", אשר "בחרבו העם יושיע", ולפיכך אין "דור-המרד" מקביל ל"חיל המלך המשיח" אלא לדור "דוחקי-הקץ". מעניין להשוות לענין זה את חווית "אנחנו ניפול" ב"חיילים אלמונים" לשיר "לא נזוז מפה" של אביגדור המאירי. שירו של המאירי נכתב כשנתיים קודם, אולם שני השירים כאחד נבעו בצורות שונות מן המחאה על מעשי-הטבח בצפת ובחברון ומן האווירה הכללית בארץ בשלהי "מאורעות תרפ"ט". המאירי כותב בין היתר: "כל אויבנו, כל שונאינו — כולם יילכו מפה! / רק אנחנו, רק אנחנו — לא נזוז מפה!" (פה — הכוונה, כמובן, לארץ-ישראל). בשני השירים מופיע המושג "אנחנו". גם מבחינה ציבורית קרובים שני המשוררים בעת ההיא לחוג רעיוני אחד, הוא שקרוי "התנועה הלאומית", או בדיוק פרוזאי — המפלגה הציונית-הרבינוניסטית של אותה תקופה. בין "אנחנו ניפול" של יאיר ל"אנחנו לא נזוז" אין הניגוד חריף ככל הנראה לכאורה. בחינה נוספת תבהיר שיש כאן יותר ענין של הבדלי מעש ולא עקרון-שבהלכה. "אנחנו" של המאירי חוסף את ההווה הלאומית-העממית, ואילו "אנחנו" של יאיר סח על החיילים האלמונים לבדם, שאמנם עתידים הם ליפול אלא ש"אלפי אחרים" יבואו במקומם. "אנחנו" של המאירי מתאר את ההמונים הנשארים פאסיביים וכל שהם אומרים הוא: "לא נזוז". החיילים האלמונים של יאיר "זזים" מאד, אולם בשום פנים אינם מהווים, ואינם נועדים להוות, תנועה מהפכנית-המונית אלא חוג נבחר, קטן בהכרח, של "דוחקי קץ", המקריבים חייהם על מזבח הפעולה — מר בד אדום ושושנים לבנות, הדום לרגלי "משיח" העתיד.

ד"ר ישראל שייב, מעוזריו הקרובים של יאיר בשלב האחרון לפעולתו על במת החיים, מעיד בהקדמה לספר-השירים שהוא (יאיר) "ידע בכל הוודאות שאלה הם ימיו האחרונים". ידיעה זו, אולי לא "בכל הוודאות", נרמזת בעצם עוד ב"חיילים אלמונים", עשור אחד קודם נפילתו. מכל-מקום, התודעה מאירה לא רק את שיריו אלא גם את דרכו, וכל חציצה אין בה בין השיר לבין הסיף:

פן. גם אני סָל ומשורר!

היום אֶכתב בְּצַט — קָהר אֶכתב בְּחֶרֶב;

היום אֶכתב בְּדִיו — קָהר אֶכתב בְּדָם;

היום — על הַנֶּהֱרַק. קָהר — על גֹּ אֶדָם;

שָׁמַיִם נָתַנוּ הַסֶּפֶר וְהַחֶרֶב.

גֹּךְל חֶרֶץ: סָל ומשורר.